

Predgovor

Prošlo je puno godina, a niti danas o tome što se dogodilo gotovo da i ne znamo. To bi ukratko trebao biti zaključak ovog kraćeg teksta koji ima za cilj približiti, i po mogućnosti zainteresirati, pojedinog čitatelja da posveti određeno vrijeme čitajući znanstvene radove i druge priloge u ovom Zborniku. Od završetka Drugog svjetskog rata do danas prošlo je 78 godina, a od njegovog početka na hrvatskim područjima 82 godine. Nakon završetka rata dogodila se marginalizacija kulture sjećanja na romske žrtve, koje su bile „utopljene“ u ideološki obrazac „žrtve fašističkog terora“ čime je bilo izbjegnuto zasebno komemoriranje pojedinih skupina (naroda) žrtava. Posljedica takve politike koja je imala za cilj ideološku stabilizaciju novoosnovane socijalističke države bila da romskim žrtvama nisu organizirane zasebne komemoracije, podizani spomenici, po njima nazivane ulice, trgovci, parkovi. Izuzetak takvoj izgradnji, ili bolje rečeno izostanku, kulture sjećanja na romske žrtve činilo je postavljanje omanje betonske spomen-ploče romskim žrtvama kod mjesnog groblja u Ušticama 1971. godine. Uštrice su odabrane za postavljanje te spomen-ploče jer je to područje činilo dio jasenovačkog sustava logora, u kojem je većina Roma iz tadašnje Nezavisne Države Hrvatske bila deportirana te ubrzo nakon toga ubijena. Šira javnost gotovo da i nije znala o stradanju Roma, jer nije bilo knjiga i drugih publikacija u kojima bi se o tom stradanju pisalo. Istodobno, marginalizacija stradanja bila je vidljiva i unutar obrazovnog sustava, u kojem se romske žrtve Drugog svjetskog rata ili nisu uopće spominjale, ili je to bilo samo uzgredno

spominjanje. U službenim popisima žrtava Drugog svjetskog rata koje su u nekoliko navrata prikupljale jugoslavenske državne vlasti broj romskih žrtava bio je nedovoljno točno izračunat, jer su one bile pridodavane drugim etničkim skupinama žrtava. Istodobno, tek dvadesetak godina nakon rata pojavljuju se začeci kulturnog i političkog okupljanja romske inteligencije, predvođene ponajviše Slobodanom Berberskim u Srbiji. Krajem 1960-ih godina osnovat će društvo "Rom" i inicirati potrebu da se u javnosti zna više o njihovim žrtvama. Takva aktivnost romske inteligencije, koja će činiti značajnu ulogu na londonskom svjetskom kongresu Roma 1971. godine (gdje će biti donošene odluke o korištenju imena Rom, romskoj zastavi i himni), prisilila je i same vlasti u Hrvatskoj na potrebu da se tematikom stradanja Roma više pozabave. No, sve je ostalo na raspravama određenih tijela vlasti, koje su promišljale i o tome da se Romima prizna poseban manjinski položaj kao jednoj od narodnosti na državnoj i republičkim razinama. No, do konkretnih pomaka u komemoriranju romskih žrtava trebalo je čekati uspostavu nove hrvatske države i službeno priznanje Roma kao nacionalne manjine posebnim zakonom iz 2002. godine. Nakon toga Romima su dana veća prava u političkom i drugom području, posebice u pitanju zastupanja u Hrvatskom saboru. Unutar same romske zajednice ističe se kao jedan od prioriteta u njihovom političkom i društvenom djelovanju potreba izgradnje kulture sjećanja za njihove žrtve u Drugom svjetskom ratu. Istodobno s ovim procesom u Hrvatskoj, sve su aktivnije romske zajednice u drugim

europskim zemljama te institucije same Europske unije, posebice njenog Parlamenta. Tako započinju donositi brojne strateške dokumente u kojima se posebice ističe potreba priznavanja genocida nad Romima i njegovog primjerenog komemoriranja. U takvom društvenom i političkom okviru romska zajednica predvođena svojim izabranim političkim predstavnicima, posebice zastupnikom Veljkom Kajtazijem i romskim nevladinim organizacijama, započinju u Ušticama od 2012. godine komemorirati romske žrtve genocida u znak sjećanja na stradanje Roma u nacističkom logoru Auschwitz u kolovozu 1944. godine. Datum 5. kolovoza službeno je priznao Hrvatski sabor što dodatno potvrđuje znatnu pozitivnu promjenu državnih vlasti prema ovom pitanju. Komemorativne aktivnosti vezane za romske žrtve ponajprije inicira sama romska zajednica i na drugim područjima, poput groblja u Draškovcu, gdje je 2012. godine podignut križ u znak sjećanja na stradanje Roma Bajaša na samom kraju rata u ožujku 1945. godine. Romske žrtve se komemoriraju u Gornjoj Trebinji, a odnedavno i u Mariji Gorici, gdje su u posljednjim danima rata ustaške vojne jedinice ubile četrdesetak romskih (sintskih) artista, koji su većinom bili njemačkog i austrijskog porijekla. U Ušticama je 2020. godine izgrađen Romski memorijalni centar kao memorijalna institucija za pitanje genocidnog stradanja Roma u NDH. Ubrzo nakon toga na istoj lokaciji započeta je izgradnja Zida boli, Aleje romskih žrtava i Parka pravednice. U Zagrebu je krajem 2021. godine jedna židovska nevladina organizacija postavila *kamene spoticanja* u znak sjećanja na romske žrtve ustaških vlasti na ovom području što sugerira određenu povezanost u komemorativnim aktivnostima između židovske i romske zajednice.

Imajući navedeno na umu, nameće se pitanje kako se unutar hrvatske historiografije proučavalo stradanje Roma u Drugom svjetskom ratu? Ukratko, može se istaknuti kako u posljednjih osamdeset godina unutar hrvatske historiografije, kao

ni u drugim europskim historiografijama, tema stradanja Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nije sustavno istraživana. Segmenti njihovog stradanja na određenom lokalnom području bili su obrađeni unutar brojnih monografskih i drugih dijela o narodnooslobodilačkoj borbi. Romi su u takvim dijelima tek usputno obrađivani i to većinom u poglavljima vezanim uz žrtve fašističkog terora. Naznake sustavnog historiografskog proučavanja ove teme započele su u prvoj polovini 1980-ih dvije povjesničarke koje su unutar svog proučavanja stradanja stanovništva za vrijeme Drugog svjetskog rata objavile prve znanstvene radove o stradanju Roma u NDH. To su bile Narcisa Lengel-Krizman i Slavica Hrečkovski, no niti one, nažalost, nisu nastavile sa sustavnim proučavanjem. Istodobno, u tom razdoblju objavljuju se i prvi tematski brojevi znanstvenih časopisa o ovoj tematici, kao što to pokazuje zagrebački časopis *Naše teme*, koji 1984. godine objavljuje dva znanstvena rada o stradanju Roma u Sloveniji i Bosni i Hercegovini za vrijeme Drugog svjetskog rata. Spomen-područje Jasenovac tada je održalo dva okrugla stola na kojima se izlagalo i o stradanju Roma, a pritom je i Nadir Dedić, kao Rom koji je preživio logor Jasenovac, iznio svoje svjedočanstvo o stradanju Roma. Unutar srpske historiografije tada se intenziviraju proučavanja stradanja Roma u NDH, što se može vidjeti u radovima Rajka Đurića, Milana Bulajića, Dragoljuba Ackovića i dr. Izvan Jugoslavije gotovo da i nije bilo interesa za proučavanje stradanja Roma na ovom području. U prvom razdoblju nakon osnivanja Republike Hrvatske nije primijećen povećani interes unutar znanstvene zajednice za proučavanjem navedene tematike, no to se mijenja 2003. godine kada Narcisa Lengel-Krizman izdaje knjigu o stradanju Roma u jasenovačkom logoru 1942. godine, koje se može (i treba) smatrati prvim pokušajem povijesne sinteze unutar hrvatske historiografije. Na određen način ta je knjiga otvorila (odškrinula) vrata hrvatske historiografije ovoj tematici. Prvi (međunarodni) znan-

stveni skup održao se u svibnju 2013. godine u Zagrebu i Jasenovcu naslovljen „Povezivanje povijesnog iskustva Roma u Europi s promicanjem tolerancije i nediskriminacije Roma“. Skup je bio dio predsjedanja Republike Hrvatske Desetljećem za uključivanje Roma, a na skupu su sudjelovali znanstvenici koji su izlagali o povijesti stradanja Roma u Rumunjskoj, Hrvatskoj, Austriji i Srbiji za vrijeme Drugog svjetskog rata. Na skupu je donesena „Jasenovačka deklaracija“, unutar koje se poziva na priznavanje genocida nad Romima te potrebu poticanja znanstvenih i drugih istraživanja ove tematike. Zatim je pet godina kasnije u Spomen-području Jasenovac održana međunarodna znanstvena konferencija „Stradanje Roma u Europi za vrijeme Drugoga svjetskog rata s posebnim osvrtom na stradanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, na kojoj je sudjelovalo deset izlagača iz osam europskih država, a koji su izlagali o stradanju Roma u Ukrajini, Rumunjskoj, Srbiji, Austriji, Poljskoj, Italiji i Hrvatskoj za vrijeme Drugog svjetskog rata. Nakon skupa izdan je Zbornik radova pod uredništvom Danijela Vojaka i Ive Pejakovića. Uočljivo je kako se u posljednjih deset godina ovom tematikom sve više bave povjesničari mlađe generacije, poput Danijela Vojaka, Bibijane Papo Hutinec, Filipa Škiljana, uz istaknute doprinose povjesničara Zdravka Dizdara i Darka Dukovskog. Spomenuta znanstvena istraživanja omogućila su da ova tematika više ne bude potisnuta na margine historiografije, već da potakne nova i sustavna znanstvena istraživanja. Upravo se izdavanje ovog Zbornika mora razumjeti kao jedan od segmenta takve promjene unutar hrvatske historiografije.

Muzej grada Koprivnice je 8. travnja 2022. godine zajedno s Institutom društvenih znanosti Ivo Pilar organizirao znanstveni skup „Romi u Podravini i njihovo stradanje u Drugom svjetskom ratu“, koji se održao u koprivničkoj Galeriji Mijo Kovačić. Organizatori skupa naveli su kako se skup održava povodom Svjetskog dana Roma i pred 81. obljetnicom osnutka lo-

gora Danica u Koprivnici (u spomen na 15. travnja 1941. godine). Kao razlog održavanju skupa istaknuto je nedovoljno istraženo pitanje stradanja Roma u logoru Danica i na području NDH. Na skupu je sudjelovalo ukupno jedanaest znanstvenika u tri sesije: 1. „Romi u Podravini prije Drugog svjetskog rata“, 2. „Romi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 1941. - 1945.“ i 3. „Romi u Podravini za vrijeme Drugog svjetskog rata“. Nešto više do godinu dana kasnije Muzej grada Koprivnice i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar izdaju zbornik *Romi u Podravini i njihovo stradanje u Drugom svjetskom ratu*. Zbornik je podijeljen na dva dijela. U prvom dijelu objavljeno je sedam znanstvenih radova. Prvi rad je napisao Hrvoje Petrić u kojem nastoji istražiti povijest romskog stanovništva na podravskom području, od prvih tragova u povijesnim izvorima s kraja 16. stoljeća pa do početka 20. stoljeća. Petrićevo istraživanje starije povijesti Roma ukazuje na potrebu razumijevanje ovog dijela njihove povijesti, a kako bi se bolje razumjela njihova kasnija povijest, napose ona za vrijeme Drugog svjetskog rata. U sljedećem radu Danijel Vojak istražio je pitanje stradanja romskog stanovništva na podravskom području za vrijeme Drugog svjetskog rata. Istraživački fokus je bio na pitanju deportacije Roma u logore, posebice u logor Danica i jasenovački sustav logora. Razumijevanje stradanja romskog stanovništva nije moguće u potpunosti razumjeti bez istraživanja ustaške politike vlasti prema drugim stradalačkim narodima. U tom kontekstu Filip Škiljan i Vlatka Dugački su istražili pitanje na koji način su vlasti na podravskom području progonile romsko i srpsko stanovništvo. Vladimir Šadek analizirao je osnivanje i djelovanje koncentracijskog logora Danica unutar ustaškog logorskog sustava. Dunja Jakopović istraživala je pitanje kako su Romi bili „medijski reprezentirani“ u novinstvu za vrijeme NDH. Ona je istraživanje fokusirala na komparaciju medijske percepcije Roma na podravskom području s onom u drugim dijelovima NDH. Njezin

rad doprinosi razumijevanju utjecaja propagande i njenih dosegâ u kreiranju i provođenju genocidne politike ustaških vlasti prema romskom stanovništvu. Bibijana Papo Hutinec analizirala je pitanje odnosa poslijeratnih vlasti prema kulturi sjećanja na romske žrtve genocida. Njezin fokus je na jasenovačkom sustavu logora i pitanju kako su se komemorirale romske žrtve. Nikola Cik priredio je popis romskih logoraša u logoru Danica kao prilog za daljnja znanstvena istraživanja stradanja Roma u ovom i drugim logorima za vrijeme NDH, a na temelju trotomnog djela Zdravka Dizdara "Logor Danica u Koprivnici 1941. - 1942.". Nakon tih radova, prenesen je prikaz skupa od strane mladog povjesničara Doriana Košute. Slijedi rad Danijela Vojaka „Izbor iz bibliografije radova o stradanju Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, u kojem je popisano više stotina bibliografskih jedinica o navedenoj tematici. Na kraju se donosi pretisak diplomskog rada Ivana (Ivice) Grgića *Cigani na području Općine Koprivnica* iz 1958. godine. Ovaj diplomski rad danas predstavlja značajan povijesni izvor, jer su u njemu objavljene fotografije poslijeratnih romskih naselja na koprivničkom području, a sam autor je nastojao istražiti i pitanje romskog stradanja u ratu. Na kraju Zbornika donosi se izbor faksimila arhivske građe iz Hrvatskog državnog arhiva, kojem se zahvaljujemo na mogućnosti objave.

Zbornik *Romi u Podravini i njihovo stradanje u Drugom svjetskom ratu* novi je znanstveni prilog hrvatske historiografije istraživanju stradanja Roma u NDH. Upravo ovakve publikacije potrebne su kako bi se u potpunosti promijenio i dalje dominantni javni diskurs o marginalizaciji njihovog genocidnog stradanja. Svakako se izdavanje ovog Zbornika mora razumjeti kao primjer na koji način je potrebno nastaviti s istraživanjima stradanja Roma na lokalnim razinama, a kako bi se time moglo u potpunosti razumjeti totalitet njihova stradanja u Drugom svjetskom ratu.

U Zagrebu i Koprivnici, svibanj 2023.

dr. sc. Danijel Vojak
dr. sc. Robert Čimin